

Юрій ЗЕМСЬКИЙ
(Хмельницький, Україна)

**Деградація соціальної ваги
православного духовенства України
в умовах політики Російської
імперії впродовж XIX ст.**

Не достатньо добре дослідженою, але відомою є традиційна дихотомія українського церковно-християнського життя. Українці, назагал, є досить побожними, ревними християнами, але, разом з тим, завжди зберігали суттєвий скептицизм, а водночас, виявляли певну поблажливість стосовно справ церковних, а щонайперше щодо кліру. Найпростіше, та досить переконливо це прослідковується у нашій народній творчості. Порівняймо, приміром, зразки прислів'їв та приказок у збірці М. Номиса, які стосуються віри із паремами адресованими священослужителям – відразу в око впадає богошанобливість, урочистість, життєво глибинна філософічність перших та критично-зверхня насмішкуватість, саркастичність згадок про служителів культу.

Без Бога ні до порога;

Усі ми під Богом;

Кому Бог допоможе, той все переможе;

Коли Бог не годить, то й огонь не горить [9, с. 39];

Як Бог не схоче, то хоч би десять голів мав, то нічого не зобиш;

Як Божа воля, то вирнеш з моря;

З Богом не бицьця [9, с. 40];

Що Бог не робить, то все на лучче [10, с. 41].

А разом з тим, самих навіть термінів: священник, ієрей, або ласкаво престонароднього – батюшка, в паремах не згадується, незмінно лише зверхне – піп:

Коли маєш сто кіп, то будеш піп [10, с. 46];

Піп – золотий сніп;

Піп жиє з олтаря, а писар з каламаря;

Попа одним обідом не нагодуєш;
Гудимо попа, а піп як ягода [10, с. 47].

Зважаючи, що збірник М. Номиса укладався на етнографічному матеріалі XIX ст. немає підстав підозрювати збирачів фольклору у тенденційності та не об'єктивності.

Згадаймо, що і багато хто із поповичів, як їх називали – тобто вихідці із священницьких родин свідомо втікали від, здавалося б, спокійного, затишного ієрейського хліба та ще й вдавалися до неабиякої критики церковних порядків, як приміром Степан Руданський, Анатоль Свидницький, Каленик Шейковський, Кость Широцький. Інші ж – при найперших проявах свободи в політичному режимі Російської імперії взяли за докорінне реформування церкви в лоні якої перебували, як Іван Огієнко, Василь Липківський, Олександр Лотоцький, Евтим Сіцінський. Звісно, що причиною такого феномену є сама суть життя православної церкви в умовах політики Російської імперії.

“Православна церква безмінно належала до числа найважливіших інструментів русифікації “інородних” окраїн Російської імперії” – так лаконічно і точно визначає її природу сучасний російський дослідник Леонід Горизонтов [2, с. 191], і це визначення, багато в чому пояснює той український народний скептицизм про який вище згадувалося. Однак, факти свідчать, що і в самій корінній, як кажуть, Росії офіційна церква також зовсім не була безапеляційно авторитетною.

Відомо, що російська церква ще з московсько-княжих часів набула цезаропапистського змісту, тобто була поставлена на службу царю та державній владі, а з часів Петра I та проголошення ним імперії, з ліквідацією інституту патріаршества зникло навіть умовне приховування тієї ганьби, в якій опинився весь церковний клір. Як говорив один із обер-прокурорів Священного Синоду граф Дмитрій Толстой: “Я дивлюся на духовенство, не більше і не менше як на силу, яка повинна перебувати в підпорядкуванні уряду і якою розумний уряд може мистецьки послуговуватися в своїх цілях” [12, с. 172–173]. І звісно, це були не просто слова-роздуми, такою була справжня політика щодо церкви та служителів культу.

В часі надзвичайних потрясінь, які зазнала Російська імперія, в зв'язку із провальним програшем Кримської війни (1853–56 рр.), коли громадськість Росії заговорила мовою сповіді, мовою самовикриття власних застаріло-хронічних соціальних “виразок” та “хвороб”, коли всі жили великими сподіваннями на зміни-перетворення-реформи – в

публіцистиці з'явилося багато критичного аналізу російської дійсності, в тому числі, й стану справ у православній церкві.

Так, один із анонімів писав в кінці 50-х років XIX ст.: “Світська влада остаточно оволоділа світською стороною життя церкви... добре хоч в догматику вона не наважується втручатися. Священики стали набувати характеру чиновників у рясах... їх вплив на простий народ є зовсім нікчемним... сила просвіти та морального виховання зникла зовсім” [3, арк. 21 зв. – 22]. Такий стан справ породжував повну апатію серед священицтва та цілковиту недовіру серед пастви, а в підсумку – в Росії продовжував прогресувати розкольників рух (початок якого, як відомо, співпав із реформою остаточного поставлення церкви на службу царю в середині XVII ст.) Цей же автор констатував, що якихось п'ятнадцять років тому (тобто наприкінці 30-х років XIX ст.) в Росії нараховували до 7 млн. розкольників, а тепер їх, за чутками, до 13 млн. Але чи варто цьому дивуватися, коли “народ залишений напризволяще у питаннях віри, він не отримує жодного релігійного виховання, натомість має перед своїми очима брутальне, невігласне духовенство” [3, арк. 23]. І коли він запитав одного із розкольників, хто їм навів таке вчення, той відповів: самі додумалися, то чи винен народ, який сам вимушений додумуватися і чи можна поліцейськими репресивними засобами відкинути ці вірування – бідкається автор. Більше того, в боротьбі з розкольниками цілком очевидно “визначальною є не Віра, а Політика, бо владою зроблено поділ розкольників на тих, що моляться за царя і тих, хто не молиться за царя і саме проти останніх оголошено хрестовий похід” [3, арк. 22 зв. – 23].

В Українському Правобережжі відчуження пастви від церкви та кліру відбувалося синхронно із впровадженням казенних московських традицій підпорядкування священика світській владі, а водночас із руйнацією в церковному житті давніх українських порядків громадівського змісту. Цю проблему ще у 60-х роках XIX ст. відзначав український історик, письменник та громадський діяч Федір Уманець. “Сучасна релігійна індеферентність православного суспільства, – писав він, – є прямим наслідком відчуження мирян від справ церкви...” [11, с.3]. А подаючи коротку історичну довідку життя української церкви Ф. Уманець нагадував, що в Козацькій Україні до 1722 р. призначення митрополитів залежало від волі громади, а зокрема – виборів, в яких брали участь чорне та біле духовенство, а також знатні миряни. Останнім у такий спосіб обраним Київським митрополитом був Іосаф

Краковський, який помер у 1718 р., а далі – після чотирирічної відсутності митрополита, у 1722 р. було з гори призначено першого чужинця – архимандрита новгородського тихвинського монастиря Варлаама Вонатовича [11, с. 101–102]. Так розпочато було злам української традиції участі мирян у всіх питаннях життя церкви в Україні Лівобережній.

Українське Правобережжя в умовах Речі Посполитої призвичаювалося до церкви уніатської, де в умовах відчуження білого духовенства-парохів від польської шляхти та чернецтва-василіан, ця церква надзвичайно зблизилася з простолюдом і стала насправді рідною, народною церквою про що свідчить безконфліктність входження української пастви Правобережжя в лоно греко-католицької церкви по завершенні Руїни наприкінці XVII – початку XVIII ст., а також “легкість”, так званого, “возз’єднання” уніатів з православними, що відбулося як одномоментна акція після другого поділу Речі Посполитої, впродовж 1794–95 років. Показово, що через 35 років – у 1831 р. в Подільську єпархію з ревізією був відправлений Священим Синодом професор філософії Київської духовної академії Іоан Скворцов і він засвідчив значну кількість ознак збереження традицій греко-католицької церкви в краї, зокрема, ведення богослужінь за уніатською літературою, дотримання певних уніатських обрядів, але, при цьому, набожність та релігійна обізнаність мирян викликали в нього лише позитивні враження [9, с. 1033]. Більше того, І. Скворцов констатував, що життя в Подільському краї мало змінилося в порівнянні із минулим століттям. Землевласниками є все ті ж поляки, а чиновники місцевої адміністрації, якщо і не поляки, а росіяни, то вони шукають, зазвичай, дружби саме із поляками, а на своїх священиків дивляться як на щось середнє між кріпосними і найманою челяддю [9, с. 1030–1032]. За таких умов, колишні греко-католицькі священики, як і в часи Речі Посполитої, продовжували перебувати в конфлікті з пануючими верствами і, тим самим, зближалися із простолюдом – своєю паствою. Адже вчорашній греко-католицький священик – парох, після “возз’єднання” – православний ієрей – був виходцем із народного середовища, вів богослужіння рідною мовою, читав моральні настанови, навчав канонам віри, як того вимагала церква і, тим самим, був справді пастирем і отцем прихожанам, їх порадиником і моральною опорою.

Натомість, спроба переселити в Подільську єпархію православних священиків із російських губерній, ще в найпершому часі після

“возз’єднання уніатів” – у 1796–97 рр., викликала абсолютне їх несприйняття. В спеціальному листі Синоду щодо цієї проблеми визнавалося, що прислані із Смоленської губернії священики звернули увагу лише на зовнішній характер деяких обрядів, наприклад, взяли ся змінювати напрям обходу храму при хресній ході, але разом з тим, вони не дотримувалися місцевої традиції обов’язкового виголошення післяслужбових промов із повчальними та моральними настановами. Все це викликало глибоке незадоволення і навіть протест місцевої пастви. В зв’язку з чим, Синод розпорядився повернути їх назад до попередніх місць [8, с. 414–415].

Ідентично ті ж проблеми виявили себе і на території Білорусі, що додатково підтверджує ту ж закономірність. Спроба переселити із Центральної Росії священиків на місце тих уніатів, які відмовилися від “возз’єднання” закінчилася повним провалом. “Прибували переважно самі найгірші, аморальна поведінка яких... оберталася самими дурними наслідками” – так оцінював переселенські дії Юсиф Семашко, митрополит Західного краю (як тоді називалися землі Білорусі та Литви), в результаті чого він став свідомим противником призову священиків з великоросійських губерній, оскільки вони, на його переконання, абсолютно не розуміли місцевих особливостей життя і тому не здатні були успішно виконувати свої обов’язки [2, с. 192].

Однак, така політика Російської імперії, сказати б, політика “примирення” або “згоди” із усталеними порядками в церковному житті Українського Правобережжя починає суттєво змінюватися саме у 30-х роках XIX ст., з часів після Листопадового повстання поляків 1830–31 років. Власне, оглядово-ревізійна місія І.Скворцова на Поділля та подібне вивчення, в тому ж часі, стану справ в інших єпархіях Українського Правобережжя стали якраз початком підготовчих дій до майбутніх заходів посиленого зросійщення цього “сполонізованого”, як стверджували російські чиновники, краю.

Заходи зросійщення здійснювалися кількома напрямками. Щонайперше, вся ієрархія цілковито призначалася та контролювалася Синодом, причому, архиєреї були повними та одноосібними господарями в підпорядкованих їм єпархіях. Федір Уманець щодо цього писав, що члени консисторії яких було, зазвичай, від п’яти до семи осіб, призначалися та звільнялися Синодом саме за поданнями архиєрея, тож його думка та воля, безперечно, переважали думку консисторії [11, с. 96], а отже, управління справами церкви набуло характеру чіткої вертика-

лі за якою реалізувалася воля згори, а контроль та нагляд за виконанням розпоряджень було покладено на “надійних” людей, причому вірнопіддані “перевірені” кадри займали посади не лише в консисторіях, але й у всіх рівнів закладах духовної освіти. Як писав Олександр Лотоцький: “В українські семінарії присилалося учителів частіше московського походження, які досить давалися взнаки учням своїм націоналістично-московським походженням та ще більше поведженням”. А Київська духовна академія взагалі стала їх своєрідною вотчиною. “Москалів викликали в Київську академію в найбільшій кількості і, приїхавши сюди, попадали вони під опіку й протекцію своїх численних і впливових земляків, в тій тепличній атмосфері проходили науку і частенько залишалися при академії в якості професорських стипендіатів – кандидатів на професорів, все збільшуючи собою московський елемент в професорському складі” [7. с. 107–109; 5. с. 419–430].

По-друге, в краї оголошено було обов’язкову заміну всіх богослужбових книг друкованих в унійний період на книги, неодмінно затверджені Синодом. Щоправда, цей процес зібрання старих книг надовго затягнувся в часі, і на Поділлі, приміром, їх збирали ще й наприкінці XIX ст. [6, с. 30–38].

По-третє, і найголовніше – сама організація життя церкви, а також навчання в духовних закладах готували і наставляли священника на виконання місії репрезентанта волі та влади самодержавства: священники оголошували височайші маніфести, повідомляли про новини в житті родини самодержця і, звичайно, повсякчас поминали особу царя та його найближчих родичів в молитвах.

Для українського люду така гіперболізована увага до персони царя була незвичною тож, відповідно, велеслів’я священників на тему царедвірського пошанування оберталися втратою довіри до самих священників.

Михайло Драгоманов, який спеціально досліджував український пісенний фольклор на тему відображення в ньому стосунків із владою, відзначав, що незважаючи на таку значну пропаганду монарших “милостей” та “батьківського опікування” царя своїми підданими – селяни не склали жодної пісні на його уславлення, окрім кількох, які за змістом є подякою за скасування панщини та надану рівність з панами [1, с. 94]. Разом з тим, в українському фольклорі є й чимало пісень із критикою на адресу царя, особливо рекрутських:

Присяг царю, присяг Богу, одрікся од роду!..
Прощай, сину, мій голубе! – не думай додому! [1, с. 115]
Ради б ми ся вернути, Нас царь не пускає.
Ой чому він не пускає? Бо він розкіш має,
Сидить собі на престолі, На скрипочку грає;
А скрипочка оріхова, А смичок із рути¹
Як заграє “московщини”, На всю Польшу чути.
Як заграє “московщини”, Всім козакам дивно! –
Пішли, пішли некрутики, Лиш шапочки видно.
Не під одним некрутиком Ворон коник грає,
Не за одним некрутиком Матінка вліває [1, с. 117].

А в іншій пісні – новобранець “тірко плаче і ридає, бо над ним цар волю має” [1, с. 118].

Але жодної української пісні – говорить М. Драгоманов – не існує, де були б слова і зміст, що зустрічаються в московських весільних піснях:

Помолилася бы я, душа красная девица, Господу Богу!
Уж я первой поклон поклонюсь за царя благовернаго,
А другой за царицу благоверную,
А третій, душа красна девица, поклонюсь
За царевых малых детушек [1, с. 53].

Разом із зростанням казенних функцій, що стали обов’язками священства, М. Драгоманов називає іншу причину, яка обумовила відчуження пастирів від пастви, а саме їх здирство, яке впродовж XIX ст. щодалі більше утверджувалося і процвітало. Звичайно, можна погодитися, що на початку XIX ст. – в умовах наскрізь-аграрного, обмеженого засобами комунікацій життя священники мирно поділяли “сільську долю” разом із своєю паствою, але з середини XIX ст., а особливо – наприкінці століття, із активізацією економічного розвитку, з поглибленням товарно-грошових відносин, безумовно, з’явилося значно більше можливостей, а відтак і потреб-“спокусу” мирських, які вимагали певної фінансової спроможності. А тим більше, політика влади зруйнувала громадівські давні українські традиції церковного життя, остаточно виокремивши священників із кола впливу на них пастви. Тож М. Драгоманов констатує, що із скасуванням впливу ми-

---

¹ Рута – в українській символіці знак горя і смерті.

рян на священників, останні стали новим панством, чиновництвом і навіть сільськими банкірами та шахраями [1, с. 135–136]. “В російській Україні за останні роки майже не проходить і тижня, щоб газети не розказували про яку-небудь суперечку між попами й мужиками”, традиційними вже стали ультимативні вимоги сільських громад зменшити плату за виконання треб [1, 136–137]. У піснях це відбилося також найвідвертішими звинуваченнями:

Мужик дурень, мужик дурень, Ще гірше собаки,
Бо обсіли його злидні, Щипають як раки.
Ніхто ж того не знає: Як я оженився,
То попові, то дякові, Ледве оплатився [1, с.140].
От так хлопці, як бачите, Громада бідує:
Деруть пани, деруть жиди, Ще й піп не дарує.
Дай попові, дай дякові, Паламару тоже,
А староста шепче ззаду: – Дай й мені небоже! [1, с.140].

Отже, церква та священники впродовж XIX ст. поступово відчужувалися від життя сільської громади, але, незаперечно, надзвичайно значним залишався вплив священників особливо на селян; їх вустами говорила влада імперії і від них же вимагала провадження своїх політичних інтересів. Досить показовою щодо цього є своєрідна аналітична записка, яка була підготовлена наприкінці 60-х років XIX ст. і носить промовисту назву: “Один із найбільш дієвих засобів зросійщення південно-західного краю” [4, арк. 83]. Звичайно, що цим найбільш дієвим засобом анонімний автор називає саме православне духовенство. До речі, в цій записці є надзвичайно парадоксальне, з погляду теперішнього часу, твердження щодо стану боротьби культур в Українському Правобережжі. Анонім констатував, що “до цих пір (тобто станом на 60-ті роки XIX ст.) навіть чиновники з великоросійських губерній, поживши в середовищі величезної маси польської шляхти, якщо не самі особисто, то в другому поколінні забувають рідне слово” [4, арк. 83]. Згадаймо, про це ж говорив і ревізор Подільської єпархії у 1831 р. І. Скворцов.

Надзвичайно лаконічно та промовисто щодо сподівань, які покладала влада на духовенство висловився у 1863 р. київський генерал-губернатор. У конфеденційному листі до попечителя Київського навчального округу він писав: “Духовенство перебуває в найближчих, в самих безпосередніх стосунках з народом. Засобами навчання та

створення шкіл [саме в цьому часі активізувалася кампанія створення так званих народних шкіл, що, власне, звелася в підсумку до реанімації вже існуючих, але малодієвих церковно-приходських шкіл, які “повісили” як додаткові обов'язки на священників – Ю.З.] воно [духовенство – Ю.З.] може набути величезного впливу на народ і саме того впливу, який завжди потрібен в інтересах порядку та благоустрою... для посилення російського елемента, для підтримки та посилення відданості Государю та любові до Росії” [15, арк.2зв.]

В такій політичній атмосфері, духовенство, безумовно, розуміло, що на нього покладаються казенні зобов'язання та сподівання, а отже, індивідуальне сумління кожного із священників обумовлювало зміст його служіння – чи його ревність буде віддана Богу, чи царю.

Цю двозначність позиції православного духовенства надзвичайно добре розуміли і поляки, які в умовах підготовки та подій повстання 1863 року в своїх чисельних прокламаціях, агітках, закликах, звертаючись до селян наголошували на “відступі” православних священників від канонічних обов'язків служіння Богу в угоду задоволення інтересів “цезаря”.

Зокрема, наприкінці 1861 р. в південних повітах Подільської та Київської губерній поширювався епічного стилю твір під назвою: “Туча прошедших і настоящих времен” [цит. із максимальн. збережен. оригіналу, змінені лише рос. голосні літери на українські відповідники], в якому народною українською мовою переповідалася історія України з давніх часів, з першочерговою увагою щодо стосунків із “ляхами” та “москалями”. Автор, закликаючи до здорового розуму намагався переконати, що всі чвари та непорозуміння, що були між “мужиками” і “ляхами”, спричинювалися підлістю “москалів”:

...Москаль на то постарався, щоб нас посварити
А потому обібрався буцім-то годити.
Так погодив, як в матню всіх загорнув, тай каже
Тепер з вас шкуру останню здеру лихий враже... [14, арк. 37 зв.].
Москаль все робить лестками, Хоть ся підсідає,
Побачите, що зробить з нами, Як нас загнуждає,
Бо він завше хитрощами Всі діла провадить,
Гірше з ним, як із Ляхами Мужикові зладить... [14, арк. 40–40 зв.]

Окрему увагу автор, який підписався під твором Фремом Запо-рожем, приділяє священникам:

“Що цар має рідні силу, Тра ж їм звідкись жити,
От він всю країну милу Мусить так душили.
Знаєте як піп їх стане В церкві поминати,
Хрестянин аж обівяне, Докучить стояти.
Щоб мав Богу честь віддати, Царя поминає
Правду треба вам сказати, Що не оден лає,
Тай так гріха наберешся, Прости лиш нам Боже,
Підеш з скуки, тай упешся, Що ж не правда може,
Вони навіть нашу віру Зовсім змінили
Описать, то жаль папіру Чого ми дожили,
Служба Божа не набожна, Попи сякі-такі,
Ского тільки іно можна Рвуть як кість собаки.
Но ми люде не грамотні Не пізнали сього,
Кажу вам сей раз остатні, Що все іде до злого...”

[14, арк. 42 зв.].

В іншому просторому творі, що датується липнем 1862 р. і надісланий був до генерал-губернатора із Вінницького повіту в травні 1863 р. прозою та віршами автор від імені Тараса Шевченка (вір названо: “Голос Шевченка із Сибіру до братів своїх Українцев, Волиняков і Подолян”) переповідає коротко біографію Кобзаря і стверджує, що насправді, Шевченко не помер і не похований коло Канева, а живий і перебуває в засланні у Сибіру і звідти надсилає заклик до людей повставати разом із поляками. Вір поділено на розділи, під красномовними назвами: Хто Ви? (Були вольним Слов’янським народом); Що Ви? (Царські невольники); На що Ви? (Щоб бути вольним народом) і на завершення – (Що робити) [13, арк. 95–100].

Квінтесенцією цього твору може слугувати наступний уривок:

Плаче бідна Україна гіркими сльозами,
Настала лиха година над єї синами
Москалі все загорнули в тверді свої руки
І весь народ повернули на тяжкій муки
Українець на свободі цвів як в саду рожа
Мав свій голос, у народа душа була Божа,
Москалі душі згубили, настала власть барська,
Всіх людей закріпостили, душа стала царська.
Своїх попів нам наслали, книги замінили,
І замість Божой хвали, царську умістили.

Послухай, що в церкві правлять, не поймеш як в рогу
Тільки знай, що царя славять, як би в урок Богу.
...Панщиною обложили, подушним, чиншами,
Живу шкуру з нас лупили, ровняли з скотами
Боже! Боже! Милосердний жалься нашой долі
Докучив нам Москаль скверний, визволь од неволи
Прийми за гріх наших дідів тяжку нашу муку
Визволь Ляхів, наших братів і подай нам руку,
Дай нам мирно в згоді жити, Москалів прогнати
Вольно жити, не тужити, Тебе вихваляти [13, арк. 98 зв.]

А далі вже у прозовій формі, щодо справ віри та церкви уточнюється: "...цар Московський Петр первий наставив віру царську і приказав в церквах щоби молились більше до царя, як до Бога, приказав народові, що цар то їх Бог на землі, а котори того не послухали, то тяжко їх мучили, от того так багатько вір поробилося в Московщине, і до сей пори не могут їх навернуть на царську віру, і тепер они до Ваших церков не ходят і за царя не моляться, чиж той народ може назваться Вашими братами. Ви їх називаєте Кацапами, а они Вас Хохлами. Ви тільки Українці не постреглись як Вам московських попів наслали, книги старі церковні поперемінівали і віру Вашу зробили царською, прислухайтесь тільки в церкві як попи правлять, то більше до царя як до Бога молитесь, цар попам за те платить гроші і Вам приказує робить попам, окрім того і самі Вас обдирають, дурат Вас і що почуют меже Вами доносят зараз царові, брешат Вам на Ляхів і не допускают Вас соединиться з Ляхами, бо якби помирились і побратались люде з Ляхами, то швидко б прогнали б москалів і були б вольні як перше [13, арк. 98зв. – 99].

На завершення – в розділі: "Що робити" – псевдо Шевченко радить:

Брати! Попів стережіться, бо то царські слуги,
Як між ними еден добри, то ледачі другі,
А всі оне народ дурать, цара виличають
Бо од нього мають гроші, з Вас панщину мають
Мають від цара укази, щоби Вас слідили
І брататься з Ляхами, щоб Вам зборонили
Щоб Вам правди не казати, на зле підмовляти,
І о всіх Ваших поступках цару вістку подавати

Піп ледачий на геляку, щоб не дурив нас,
Повісимо як собаку, коли прийде час...[13, арк.99зв.].

На війні, як на війні! Тож на адресу ворога (росіян), як і ворожих “посіпак” (священиків) у висловлюваннях не церемонились. Одначе, вражає лаконічність та точність цієї псевдонародної творчості. Картина деградації соціальної ваги священика, для зображення якої необхідно проаналізувати і співставити десятки джерел-свідчень постає, як бачимо, всією “красою” у кількох рядочках “народного” поета.

Важливо ще раз звернути увагу, що “діагноз хвороби” церкви та її служителів в умовах політики імперії було визначено, як бачимо, ще в 60-х роках ХІХ ст., тому в подальшому – українське суспільство лише накопичувало скептицизм, який проявився у своїх крайніх формах переходом в протестантизм (переважно бабтизм, що набув в простонароді найменування “штунда”), або ж навіть в атеїзм (до якого, зазвичай, проходили через “захоплення” політичними ідеологіями соціалізму та марксизму).

А в умовах соціальних потрясінь та зламів початку ХХ ст. накопичений негатив соціально убогих верств вилився, як пам’ятаємо, в “ентузіазм” помститися кривним “гнобителям”, аж до їх знищення. До цього кола жертв потрапила й церква разом з духовенством.

Джерела та література:

1. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). Видання друге. – К., 1918. – 154 с.
2. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики. Поляки в России, русские в Польше (XIX – начало XX в.). – М.: ИНДРИК, 1999. – 272 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернацького. – Фонд І. – Справа 11624.
4. Там само. – Ф. II. – Спр. 30099.
5. Земський Ю. Життя Подільського духовенства середини та другої половини ХІХ ст. в оцінці Олександра Лотоцького // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2007 р. – Книга 1. – Львів: Логос, 2007 – с. 419-430.
6. Земський Ю. Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (1865–1920). Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Рукопис. – Дніпропетровськ, 1997. – 186 с.
7. Лотоцький О. Сторінки минулого. В 3-х частинах. – Варшава, 1932. – Частина 1. – 288 с.

8. Н. Г. Духовенство Подольской епархии конца прошлого и первой половины текущего столетия // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1897. – Выпуск VIII. – С. 412-480.

9. О ревизии И. Скворцовым Подольской епархии в 1831 году // Подольские епархиальные ведомости. – 1890. – № 45. – С. 1028-1040; № 46. – С. 1052-1065; № 48. – С. 1097-1109; № 51. – С. 1125-1139.

10. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис./ Упорядк., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

11. Уманец Ф. Общественное воспитание в России. – Dresde, 1867. – 211 с.

12. Феоктистов Е.М. За кулисами политики и литературы (1848–1896). Воспоминания. – М.: Новости, 1991. – 464 с.

13. Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф. 442. – Оп. 369. – Спр. 291.

14. Там само. – Оп. 812. – Спр. 4.

15. Там само. – Ф. 707.–Оп. 261, 1863. – Спр. 3.

Юрій Земський (*Хмельницький, Україна*) Деградація соціальної ваги православного духовенства України в умовах політики Російської імперії впродовж XIX ст.

На основі документальних та наративних джерел відстежується трансформація соціальної ролі церкви в умовах політики Російської імперії, яка перманентно прагнула поставити церкву на службу самодержавству. По мірі утвердження цезаропапізму в житті православної церкви в Україні, духовенство втрачало свій авторитет в очах пастви.

Ключові слова: церква, священник, піп, фольклор, політика Російської імперії.

Юрий Земский (*Хмельницкий, Украина*) Деградация социального влияния православного духовенства Украины в условиях политики Российской империи втечении XIX в.

На основании документальных и наративных источников отслеживается трансформация социального влияния церкви в условиях политики Российской империи, которая перманентно стремилась поставить церковь на службу самодержавию. По мере утверждения цезаропапизма в жизни православной церкви в Украине, духовенство теряло свой авторитет в глазах паствы.

Ключевые слова: цековь, священник, поп, фольклор, политика Росийской империи.

Yuriy Zemsky (*Khmelnytsky, Ukraine*) **Degradation of the social role of the Orthodox clergy of Ukraine in the conditions of the Russian Empire police during the XIX-th century**

On the basis of documentary and narrative sources the transformation of the social role of the church in the conditions of the Russian Empire police, which permanently strove to place the church under the secular power service, has been traced in the article. The loss of the clergy's authority in the eye of the parish is clearly seen in connection with the formation of Caesar Papistry in the life of the Orthodox church in the Right-Bank Ukraine.

Key words: church, priest, folklore, Russian Empire policy.